

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על שני מילונים חדשים: עברי-גרמני וגרמני-עברי

המילונות העברית, שהניבה בדור האחרון שפע של מילונים דו-לשוניים (עברית-לועזית ולועזית-עברית), פסחה כמעט לחלוטין על הלשון הגרמנית. ודאי, טעמים פסיכולוגיים גרמו, פשם שגרמו, דרך משל, לדחות פתיחתן של מחלקות לתרבות גרמניה באוניברסיטאות שלנו. בדורנו הלשון הגרמנית כובשת לה מעמד במדע ובספרות, בדומה למעמד שהיה לה קודם מלחמת העולם השנייה. עד לשנים האחרונות דוברי עברית הנזקקים ללשון הגרמנית — שתי דרכים היו פתוחות לפניהם: להשתמש במילון דו-לשוני לועזי, כגון גרמני-אנגלי, או לשוב ולהשתמש במילונם הגרמני-עברי של לאזר וטורטשינר, שראה אור בשנת 1927. מילון מעולה זה, שאזל זה כבר מן השוק, נתיישן למדי. בחמישים השנים האחרונות נשתנתה הלשון העברית שינוי עצום באוצר מלותיה, וגם הלשון הגרמנית לא קפאה על שמריה, כדרך התמורות הגדולות שפקדו — בדור האחרון במיוחד — את לשונות המערב בכלל¹.

1. ראה, למשל, את A Dictionary of New English 1963-1972

בעריכתו של המילונאי האמריקאי הידוע פארנהארט (Clarence L.)

שני מילוניו של יעקב לביא² ממלאים אפוא צורך של ממש. ואחת העדויות לכך — שניתן למצוא בו מלים רבות — גם עבריות וגם גרמניות — שלא נוצרו אלא בדור האחרון, כגון מטוס-סלון — Düsenflugzeug; לקטן (חלק של מקול) — Tonabnehmer (זו נמצאת רק בחלק הגרמני-עברי, ולא בעברי-גרמני); durchgeben (בתחום הרדיו) — לשדר.

וכן נמצא במילון תרגומים לניבים גרמניים כגון: kein Hahn kräht danach = "אין פוצה פה ומצפצף, לא איכפת לאיש".

אף מובאים שמות-תואר, שצורתם צורת בינוני-פעול, ויש להם שימוש עצמאי, כגון gemietet — שכור. בהקדמתו למילון העברי-גרמני לא פירש המחבר, לאיזה סוג של קוראים פיון את דעתו: אם לדוברי עברית, הנזקקים ללשון הגרמנית ומבקשים לדעת תרגומה של מלה עברית לגרמנית, או שמא לדוברי גרמנית, הנזקקים ללשון העברית ומבקשים לדעת פירושה של מלה עברית, שנתקלו בה בשעת קריאה. הקורא ה'תמים' לא יבחין מן הסתם בין שני סוגי

Barnhart), המכיל כחמשת אלפי מלים ומשמעים, שנתחדשו ונכנסו לשימוש במשך עשר השנים שבין 1963-1972.

2. מילון עברי-גרמני, מהדורה שנייה מתוקנת, 1976; מילון גרמני-עברי 1980. שני המילונים יצאו בהוצאת אחיאסף (תל-אביב) בשיתוף ההוצאה הגרמנית הידועה לאנגנשיידט (פרלין-מינכן).

המשתמשים, ואולם יש הבדל ביניהם: מה שטוב ומועיל לאחד, עשוי שיהיה מיותר ואף מכביד בשביל האחר.³

עיון במילונו העברי-גרמני של לביא מלמד, שכיון את דעתו לדוברי גרמנית בייחוד. למשל, התעתיק הפונטי של המלה העברית, ציון בניין הפועל ופירוט צורותיו, פגון: **קָתַב** פעל⁴ (לְקָתוּב, יְקָתוּב) kal [katav]

— ואלה פרטים העשויים להועיל לקורא הגרמני דוקא. התעתיק הפונטי נרשם ליד הערך הראשי בלבד, ואילו ערכי המשנה — למשל, שאר בנייני הפועל — לא זכו לכך:

[kanas] kal	כָּנַס פעל (לְכָנוּס, יְכָנוּס)
— nif.	— נִכְנַס נִפ' (לְהִכָּנֵס)
— pi.	— כָּנַס פִּיעַל
— hit.	— הִתְכַּנֵּס הִת'
— hif.	— הִכְנִיס הִפ'

וכיוצא באלו. אותו דובר גרמנית, שאינו יודע לקרוא את מלת **כָּנַס**, ולשם כך היא מוגשת לו בתעתיק פונטי, בַּנְדַּאי יתקשה לקרוא ולבטא את הצורות **נִכְנַס**, **כָּנַס**, **הִתְכַּנֵּס**, **הִכְנִיס** ואף את צורות הנטייה שבסוגריים (לְכָנוּס, יְכָנוּס, לְהִכָּנֵס).

3. ראה מאמרו המאלף של עוזי אורנן, דמותו הרצויה של מילון אנגלי-עברי ב"לשוננו לעם" תשכ"ד (עמ' 181-189), תשכ"ה (עמ' 21-28, 108-99).

4. איני יודע, מפני מה נרשם שם הבניין בעברית 'פעל', ואילו בגרמנית נרשם 'kal'.

פשרה זו, שנקט המחבר בין שני הקצוות — לתת תעתיק לכל ערך ולכל צורה, או שלא לתת תעתיק אף לערכים הראשיים — איני רואה בה תועלת רבה למעיין הגרמני.

שיטת התעתיק אין בה עקיבות: פעם הוא מכוון לאחד המבטאים הרווחים בישראל (ה'צברי' או ה'אשכנזי' — טור א'), ופעם — למבטא רווח אחר (ה'ספרדי' — טור ב'):

ב'		א'	
k ^ɛ tav	קֶתֶב	[katav]	קֶתֶב
k ^ɛ tiv	קִתִּיב	[katav]	קֶתֶב
k ^ɛ tiva	קִתִּיבָה	[katava]	קִתִּיבָה

דומני, מי שמבטא את השוא הנע במלים קֶתֶב קִתִּיב, קִתִּיבָה, הוא אף מבחין בין קֶתֶב לבין קִתִּיב ומכפיל את עה"פ במלים קֶתֶב, קִתִּיבָה.

בלוח תעתיק התנועות שבעמ' 23 המחבר מבחין שני מיני a:

א. חטף-פתח, המסומן ב-^a a זעירה, כגון: מִתְּלָה [max^ala];
 ב. פתח וקמץ גדול, המסומנים שניהם a רגילה, כגון: מִטָּרָה [matara].

לעומת חלוקה 'בינארית' זו שבתנועות 'משפחת a', הר' ב'משפחת e' המחבר מבחין שלוש תנועות:
 א. שוא נע, המסומן ב-^e e זעירה, כגון: בְּרִיטָה [b^erix^a], פִּלְגָה [p^eluga];

ב. סגול וחטף-סגול, המסומנים שניהם e רגילה, כגון: אֵמֶת
[emɛt], בְּגֵד [bɛgɛd].⁵

ג. צירי, המסומן é, כגון: הֶרְגֵל [hɛrgél], סֵפֶר [séfer],⁵
בֵּיטָא [bétsa].

בעניין תעתיק תנועות a ו-e יש לי להעיר שתי הערות.
ראשית, הבחנות אלו, כדרך שקבען המחבר, אינן נוהגות
בשום שיטה משיטות ההגייה הרווחות בישראל. המבטא
המקובל אינו מבחין שני מיני a על פי סימני הניקוד
המסורתי, ואם יש מיני a שונים, הרי הם תולדה של התניות,
כגון סוג ההברה: מוטעמת או בלתי-מוטעמת, פתוחה או
סגורה וכיו"ב התניות.

אשר לתנועה e, מכיר אני שלושה 'דיאלקטים' עיקריים:

[א]	[ב]	[ג]	
[ktiva]	[ktiva]	[ketiva]	כְּתִיבָה
[beged]	[beged]	[beged]	בְּגֵד
[sefer]	[sejfer]	[sefer]	סֵפֶר
[bejca]	[bejca]	[beca]	בֵּיטָא

הבחנתו המשולשת של מחבר המילון אינה תואמת אף
לא אחד מן ה'דיאלקטים' הללו.

הערתי השנייה נוגעת לעצם מעשהו של המחבר בגוף
מילונו. בעניין התנועות מ'משפחת e' נהג המחבר — בדרך

5. במלים שהטעמתן מלעיל — הסימן ' — בא לפני ההברה
המוטעמת. מלים שהטעמתן מלרע — הברתן המוטעמת אינה מסומנת.

פלל, אבל לא תמיד⁶ — על פי כללי התעתיק שקבע לעצמו. ואולם בעניין תעתיק החטף-פתח אין פלל אחד (a זעירה), אלא לפחות ארבעה 'כללים': יש מלים שהחטף-פתח מתועתק בהן ב־a זעירה, על פי קביעת המחבר; יש מלים שבהן הוא מתועתק ב־a רגילה; יש מלים שאין הוא מתועתק כל עיקר, היינו דינו אפס-תנועה; ויש מלים — ראה זה פלא! — שהחטף-פתח תעתיקו e זעירה, כתעתיק השוא הנע. בדקתי מאות ערכים, שיש בהם חטף-פתח: הערפוניה פה גדולה, עד כי אינני רואה צורך להביא דוגמאות. מפנה אני את המעוניין בסוגיה זו לערכים הפותחים באותיות מֶא (עמ' 258–261), מֶה (עמ' 271–273), מֶח (עמ' 282–288), מֶע (עמ' 316–322), וכן לאותם הערכים, שהאות הראשונה שלהם היא אהח"ע חטופות בחטף-פתח. אילו נהג המחבר על פי הפלל, שחטף-פתח תעתיקו כתעתיק הפתח והקמץ הגדול, לא היה מגיע למצב המביך והמצער שתיארתי.

הארכתי בעניין תעתיק המלים העבריות, להראות עד כמה עניין זה טעון טיפול מתוך ידיעה, הבנה וזהירות, שלא להכביד על מי שתעתיק זה מיועד לו — דובר הגרמנית,

6. בגלל הדמיון שבדפוס בין האות e הזעירה (שנקבעה להיות תעתיק השוא הנע) לבין האות e הרגילה (שנקבעה להיות תעתיק לסגולת ולחטף-סגול), נתחלפה האות הזעירה ברגילה, וכך אבדה ההבחנה, שביקש המחבר להבחין. למשל, בעמ' 162, ראה את תעתיק המלים זְכָרִי, זְמוּרָה בהשוואה אל תעתיק המלים זְלִילָה, זְמִירָה וכיוצא בהן; או למשל, בעמ' 283, ראה את תעתיק המלה מִחְנֶה לעומת תעתיק מִחְצָה שבעמ' 287, וכיוצא באלה הרבה.

שמילון זה עשוי לשמשו בצעדיו הראשונים בלימוד השפה העברית.

ב

שלא כבחלק העברי-גרמני, פירש המחבר את מטרות מילונו כחלק הגרמני-עברי, ואלה דבריו: "המילון . . . אינו מיועד רק לקורא הישראלי, הלומד גרמנית, אלא פאונה המידה לדובר גרמנית, גם מבין תושבי ישראל, הזקוקים עדיין להשתלמות בעברית". ולתועלתו של המשתמש העברי הובאה הגיית המלים הגרמניות, שאינה ברורה לקורא מאליה.

חלק זה של המילון גדול בשליש מן החלק העברי-גרמני⁷. מאחר שתופעה זו — היינו, היות החלק הלועזי-עברי גדול בהרבה מן החלק העברי-לועזי — אינה מיוחדת למילון שאנו עוסקים בו כאן⁸, שמא ראוי לשאול לסיבת הדבר. נראה לי, שהסבר אפשרי — אם כי לא ההסבר היחיד — טמון באופייה המיוחד של הלשון הגרמנית להרבות מלים מורכבות במקום שהלשון העברית נוהגת לצרף צירופי מלים. לדוגמה נתבונן בקבוצת המלים שפעמוד 40, הפותחות כולן ברכיב Arbeiter, ואלו הן⁹:

7. המילון העברי-גרמני משתרע על פני 595 עמודים כפולי טורים (בלא הנספחים), ואילו המילון הגרמני-עברי — על פני 795 עמודים (בלא הנספחים).

8. למשל, מילון 'מגידו' העברי-אנגלי (תשכ"ה) יש בו 711 עמ', ואילו בן-זיוגו האנגלי-עברי (תשכ"ו) — 1267 עמ'.

9. המספרים 1-8, וכן האותיות א-ב, מידי הם (ר"מ).

1. תנועת-העבודה Arbeiterbewegung
2. הסתדרות-עובדים, 2. איגוד מקצועי gewerkschaft ~
3. מעמד-הפועלים ~ klasse
4. מפלגת-פועלים ~ partei
5. ועד-עובדים, 5. מועצת-פועלים ~ rat
6. שיכון-עובדים ~ siedlung (städtisch)
7. מושב-עובדים ~ siedlung (ländlich)
8. שכונת-פועלים¹⁰ ~ viertel

במילון העברי-גרמני ארבעה מן הצירופים הנ"ל (3, 4, 6, 8) כלל אינם רשומים — לא על פי רכיבם הראשון ולא על פי רכיבם השני¹¹, שלושה מן הצירופים רשומים על פי רכיבם השני (1, 2, 7); שני צירופים נוספים (2, 5) אמנם הם רשומים על פי רכיבם הראשון, ואולם תרגומם לגרמנית שונה מן הרשום לעיל, והוא נמצא במילון הגרמני-עברי במקומו¹². צירוף אחד בלבד רשום במילון העברי-גרמני על פי רכיבו הראשון, ותרגומו לגרמנית כמובא לעיל (5).
דוגמה קטנה זו, שהיא אופיינית מאוד, מלמדת שני

10. במילון כל המלים העבריות מנוקדות ניקוד מלא, ולפיכך 'איגוד' ו'שיכון' כתובות בלא יו"ד.

11. ואולם בערך עבודה שבמילון העברי-גרמני רשום הצירוף 'מפלגת-העבודה', והוא מתורגם לגרמנית Arbeiterpartei כנ"ל.

12. במילון העברי-גרמני 'איגוד מקצועי' מתורגם Gewerkschaft, ואילו 'ועד-עובדים' מתורגם Betriebsrat. שתי המלים הגרמניות הללו רשומות אף הן במילון הגרמני-עברי, ותרגומן לעברית זהה לתרגום Arbeitergewerkschaft ('איגוד מקצועי'), Arbeiterrat ('ועד-עובדים').

דברים: ראשית, יש במילון הגרמני-עברי חומר רב, שאינו מובא במילון העברי-גרמני¹³; שנית, צירופי מלים, שהם רשומים במילון העברי-גרמני, אינם סדורים על פי עיקרון קבוע: יש מהם הרשומים על פי רכיבם הראשון, ויש מהם הרשומים על פי רכיבם השני. הדבר מקשה, כמובן, על המעיין.

נראה לי, ששני החסרונות האלה מקורם אחד: מצב המילונות העברית לעומת מצב המילונות הגרמנית. אף על פי שבידינו מילון מעולה — של א' אבן-שושן, שהמחבר הניחו יסוד עבודתו במילון העברי-גרמני — הישגיה של המילונות הגרמנית ממש מעוררים קנאה¹⁴.

*

הערותיי על שני מילוניו של יעקב לביא אין בהן לגרוע מחשיבות עבודתו, שהיא עבודת חלוץ. הופעתם של מילונים אלו ראויה שתיחשב ציון דרך במילונות העברית בתימינו, ולקוראיהם צפויה הנאה בצד התועלת.

13. דוגמה נוספת: המלה הגרמנית המורכבת Kaufkraft מתורגמת לעברית 'פוח-קנייה'; ואולם צירוף זה, שהוא שגור מאוד בעברית של ימינו ('עלה פוח הקנייה של הדולר'), אינו מובא במילון העברי-גרמני — לא בערך פֶּח ולא בערך קִנְיָה. צירוף זה אינו רשום אף במילונים העבריים החד-לשוניים.

14. מלבד מילוני Duden המצוינים אזכיר כאן את מילונו של ואריג (G. Wahrig) משנת 1966. שיטתו בהצגת שימושיה של מלה מעלה את המילון השימושי למדרגה של 'מילון סטיליסטי'. למילון עברי כזה אנו מייחלים.

הדפסת המילון — בייחוד החלק הגרמני-עברי¹⁵ — מאירה עיניים, מסודרת ומוגהת יפה יפה, ושתי הוצאות הספרים, שחברו יחד כדי להוציא מתחת ידיהם ספר נאה — ראויות לשבח.

15. בחלק העברי-גרמני. כאשר צירוף מלים מוקף מובא תחת הערך של רכיבו הראשון, רכיב זה מושמט ולפני הרכיב השני רשומים שלושה סימנים רצופים. למשל, מתחת לערך הוֹשַׁעְנָה רשום ערך-המשנה (הצירוף 'הוֹשַׁעְנָה רַבָּה') בצורה זו: ~-רַבָּה. הסימן = מציין, שלפנינו ערך-משנה; הסימן ~ מציין, שרכיבו הראשון של ערך-המשנה ('הוֹשַׁעְנָה') כבר נרשם קודם לכן בערך הראשי. ואין חוזרים עליו; המקף מציין, שלפנינו צירוף מלים מוקף. גיבוב סימנים זה מכביד ומיותר. במילון הגרמני-עברי ויתר המחבר על סימן השוויון, ומאחר שרוב ערכי-המשנה הם מלים מורכבות — ולא צירופי מלים כבעברית — הרי גם סימן המקף אינו שכיח, ולפיכך במקום הרצף המביך של שלושה סימנים, שהוא מצוי מאוד במילון העברי-גרמני, יש במילון הגרמני-עברי סימן אחד בלבד, הוא הסימן ~.